

Pelikán József

Pótolhatatlan veszteség érte a magyar matematikai életet és a nemzetközi matematikaversenyzést: Pelikán József 75 éves korában, 2023. január 20-án Budapesten elhunyt.

*Pelikán József
középiskolás korában*
fotó: KöMaL arcképcsarnok

1947. október 26-án született Budapesten. A matematikai versenyzés útján édesapja, Pelikán József építésmérnök, tanszékvezető egyetemi tanár indította el, KöMaL feladatok megoldására buzdítva őt már általános iskolás korában. 1962 és 1966 között a budapesti Fazekas Mihály Gimnázium nevezetes, legelső speciális matematika tagozatos osztályába járt. Osztálytársa volt számos későbbi kiváló matematikus: *Andréka Hajnal*, *Baranyai Zsolt*, *Berkes István*, *Laczkovich Miklós*, *Lovász László*, *Major Péter*, *Pósa Lajos*, *Vesztergombi Katalin*. Ebben a nagyon motiváló és inspiráló közegben a diákok nemcsak tanáruktól, *Rábai Imrétől*, hanem egymástól is tanultak matematikát és sok minden mást, miközben egyfajta nemes versengés is kialakult. Pelikán József mellett *Surányi Jánostól* tanult számelméletet, majd *Fried Ervintől* algebrát.

1964-ben első díjat nyert a Magyar Televízió „Ki miben tudós?” versenyének matematika kategóriájában. A KöMaL matematikai és fizikai pontversenyeit több ízben megnyerte; 1965-ben a matematika OKTV-t is. Mind a négy gimnáziumi évében tagja volt a Nemzetközi Matematikai Diákolimpiára (IMO) utazó magyar csapatnak; egyszer ezüst-, háromszor aranyérmert szerzett; ezzel jelenleg a 12–18. helyen áll az IMO örökranglistáján. 1965-ben és 1966-ban különdíjat is kapott egy-egy feladat kiemelkedő megoldásáért. Negyedik osztályos gimnazistaként második díjat nyert a Schweitzer Miklós Matematikai Emlékversenyen (amelyet egyetemisták, valamint az ötéves egyetemi képzésben frissen végzett hallgatók számára rendeznek).

1966 és 1971 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem matematikushallgatója volt. 1973-ban aranygyűrűs kitüntetéssel szerezte meg az egyetemi doktori fokozatot.

Tíz tudományos publikációja jelent meg a diszkrét matematika, a (fél)csoportelmélet és a számelmélet területén. Lovász Lászlóval és Vesztergombi Katalinnal még egyetemista

korokban közösen írt, Kombinatorika című szakköri füzetüket, amely magyarul, németül és japánul is megjelent, később könyvvé bővítették ki, amely angolul, portugálul, németül és (számos kiadásban) magyarul is megjelent.

Energiáinak legnagyobb részét a kimagasló színvonalú egyetemi tanításra és saját tudásának az ezt megalapozó, állandó bővítésére fordította. 1971 és 2020 között tanított az ELTE Természettudományi Karának Algebra és Számelmélet Tanszékén. A matematikushallgatók számára tartott kétéves bevezető algebrakurzusban a hivatalos tananyagon felül Lie-algebrákról, reprezentációelméletről, a lineáris algebra kombinatorikai alkalmazásairól és sok minden másról is beszélt. Legsajátabb szakterülete a csoportelmélet volt, de azon kívül is rengeteg, szerteágazó témakörben tartott magas szintű kurzusokat, olyan témákról is (pl. algebrai geometria, homológikus algebra), amelyekhez Magyarországon akkoriban még kevesen értettek, és a hallgatók mástól nehezen tanulhatták volna meg. Előadásai legendásak voltak. Hatalmas tudása, képessége a lényeg kiemelésére és érthető, tiszta, egyszerű megfogalmazására, briliáns stílusa, humora lenyűgözte hallgatóságát. Meg tudta mutatni, milyen izgalmas az algebra, hangsúlyt fektetve a matematika más ágai-val való kapcsolatokra, a meglepő, váratlan jelenségekre és az elegáns, gyönyörű bizonyításokra. Kiváló matematikusok egész sora, a nála alig fiatalabbaktól a mai fiatalokig, számol be arról, hogy milyen meghatározó élmény volt ezeknek az előadásoknak a meghallgatása, mennyire mélyen formálta a gondolkodásukat. Többen az ő hatásának is tulajdonítják azt, hogy részben vagy egészben az algebrának és határterületeinek szentelték kutatói pályájukat.

Gyakorlatokat vezetni kevésbé szeretett, mint előadni, de nagyszerű volt ebben is. Az általa összeállított feladatsorokat megoldva magunk fedezhettük fel egy-egy témakör legfontosabb trükkjeit, módszereit. Előfordult, hogy egy-egy mély tétel bizonyítását bontotta fel egymásra épülő feladatokra. Zárthelyi dolgozatai hírhedten nehezek voltak; egyes visszaemlékezések szerint ezt azzal kompenzálta, hogy a félév végén a két dolgozat jegyét nem átlagolta, hanem összeadta. Óriási tekintélye ellenére közvetlen, pözmentes emberi viszonyt alakított ki diákjaival, akik tegezték és Jocónak szólították őt.

Nyugdíjaztatása után még tíz éven át, öt évfolyamnak tartotta a bevezető algebraelőadásokat. Ekkor már kevesebben merték visszategezni, a tempó kicsit lassult, a vizsgákon a szigor kicsit enyhült. A hallgatók lelkesedése megmaradt: két évfolyam diákjai is arra kérték őt, hogy a hivatalos tanrendi óraszámom felül is rendszeresen tartson nekik előadásokat, amit meg is tett.

A már említett diákkori sikerek után felnőtt élete is összefonódott a matematikaversenyek történetével. A Kürschák József Matematikai Tanulóverseny bizottságának 1972-től 2018-ig volt tagja, ezen belül nyolc évben titkára. Fontos szerepe volt a Nemzetközi Kenguru Matematikaverseny magyarországi meghonosításában; három alkalommal igen aktív résztvevője volt az Association Kangourou sans Frontières feladat kiválasztó nemzetközi szemináriumainak. Az 1970. évi, Keszthelyen megrendezett IMO-n koordinátor és angol–francia–német–oroszlolmács volt. Az 1982. évi budapesti diákolimpián mindezek felül a feladat kiválasztó bizottság elnöke is volt. 1973-ban a magyar IMO-csapat helyettes vezetője, 1988-ban és az 1990-től 2019-ig terjedő harminc évben pedig vezetője volt.

Csapatvezetőként igen elszántan és hatékonyan folytatta le az IMO-koordinátorokkal való egyeztetéseket a magyar versenyzők pontszámairól. Ennek főként a régebbi diákolimpiákon volt nagy jelentősége, mert akkor még nem készültek

a maihoz hasonló részletességű pontozási útmutatók. Szakmai kompetenciájának, diplomáciai érzékének és széleskörű nyelvismeretének köszönhetően megválasztották az IMO-t irányító „Advisory Board” tagjává (1992–2002), majd két ciklusra elnökévé (2002–2010). A diákolimpiákon egyre nőtt a résztvevő országok, köztük a latin-amerikaiak száma, így egyre fontosabbá, végül – a fent említett négy mellett – az IMO ötödik hivatalos nyelvévá vált a spanyol. Jocó, már nyugdíjasként, beiratkozott egy spanyol nyelvtanfolyamra, és fiatalokat megszegyenítő lelkesedéssel és szorgalommal vetette bele magát a tanulásba. A 2020. és 2021. évi, online megrendezett diákolimpiákon a Hivatalos Nyelvek Bizottságának tagjaként segítette a munkát, ellenőrizve a világszerte készülő feladatsor-fordításokat.

A 2017-es olimpiai csapat vezetőjeként Rio de Janeiromban

Számos külföldi egyetemen volt vendégelőadó. Több országban tartott ismeretterjesztő előadásokat matematikáról és versenyekről angolul, franciául, németül és oroszul. Az ő munkája a Springer kiadó „Contests in Higher Mathematics: Miklós Schweitzer Competitions 1962–1991” című kötetének az algebrai feladatok megoldását tartalmazó fejezete.

Magyarországi tehetséggondozó tevékenysége részben, de nem kizárólag, a diákolimpiai felkészítésre irányult. Előadásokat tartott az olimpiai szakkörön, az olimpiára felkészítő és egyéb matematikatáborokban, az Ifjúsági Matematikai Körben. A KöMaL-ba az évenkénti IMO-beszámolókon kívül matematikai ismeretterjesztő cikkeket is írt, feladatokat is javasolt. Ő írta a Typotex kiadó „Új matematikai mozaik” című kötetének klasszikus algebrai görbéről szóló fejezetét.

2009-ben, Vesztergombi Katalinnal megosztva kapta meg a Bolyai János Alapítvány díját, amelyet főként magyar közgyűjtemények vezetőinek és különleges kiadványok létrehozóinak ítélnek oda. 2014-ben a Nemzeti Matematikaversenyek Világszövetségének Erdős Pál-díját, 2020-ban a Bolyai János Matematikai Társulat Beke Manó-nagydíját vehette át.

Pelikán József díjakat ad át a KöMaL Ankéton 2005-ben

Versenyszerűen bridzsezett. Nyert budapesti és országos párosbajnokságot is. A Taurus csapatának tagjaként 1985 és 1995 között hét Magyar Kupa-győzelemnek és tíz budapesti csapatbajnoksági győzelemnek, emellett 1986-ban a Bajnokcsapatok Európa-kupáján elért második helyezésnek volt részese. Az Európa-bajnokságokon 1985-ban a magyar női, 1989-ben és 1991-ben pedig a férfi (nyílt) válogatottnak volt a kapitánya.

A budapesti Ifjúsági Európa-bajnokságon 1986-ban (a sor másik szélén Ottlik Géza)

fotó: bridzs.hu

Biztos vagyok abban, hogy sem kollégái, sem tanítványai nem fogják őt elfelejteni.

Frenkel Péter